
NASTANAK NACIJA
I RELIGIJA

IMAJU LI NACIJE PUPAK? Gelner i Smit o nastanku nacija*

Apstrakt: U radu je interpretiran i analiziran spor koji su vodili E. Gelner i A. Smit 1995. godine o problemu nastanka nacija. Na primeru ove diskusije prikazane su osnovne opšte karakteristike dva pristupa u teorijama nacionalizma – modernističkog i etnosimboličkog. Ukazujući na zajedničke pretpostavke Gelnerove i Smitove teorije nacija (kritika primordijalizma i perenijalizma), autor je etnosimbolizam tumačio kao jednu vrstu unutrašnje samokritike modernističkog stanovišta. Na taj način, ova polemika nije interpretirana kao spor između „kreacionističkog“ i „evolucionističkog“ rešenja problema nastanka nacija, već prevashodno kao spor dve teorijske paradigme koje različito određuju istraživačke prioritete u tematizaciji nacija i nacionalizama. Sa tog stanovišta, autor je zaključio da etnosimbolički pristup genealogiji nacija ima veće heurističke kapacitete od modernističke paradigme, bar kada je u pitanju problem nastanka „perifernih nacija“ i razumevanja dinamike njihovih nacionalizama.

Ključne reči: nacija, nacionalizam, modernizam, etnosimbolizam, primordijalizam, perenijalizam, modernizacija, istorija, mit.

Uvod

Tema „nacije i nacionalizam“ je tokom poslednje dve decenije sa margine specijalističkog, akademskog i pretežno historiografskog interesovanja dospela u samo središte društvene teorije oko koga je, kao svog predmetnog područja, nastala čitava nova naučna disciplina – „studiji nacionalizma“: „Tokom 80-ih i 90-ih godina, naučna industrija izgrađena oko koncepata nacije i nacionalizma postala je tako obimna i tako multidisciplinarna po svom karakteru, da je postala suparnik svim drugim savremenim temama intelektualne proizvodnje“ (Verdery, 1996: 226). Iako je ova promena statusa

* Ovaj rad je nastao u okviru autorovog angažovanja na projektu Instituta za filozofiju i društvenu teoriju „Mogućnosti primene savremenih filozofsko-političkih paradigmi na proces transformacije društva u Srbiji“ koji finansira Ministarstvo nauke i životne sredine Republike Srbije.

teme bila anticipirana pojavom ključnih teorijskih tekstova 1983. godine,¹ odlučujući impuls za njenu teorijsku rehabilitaciju došao je iz praktično-političke sfere obeležene slomom komunizma i stvaranjem novih država na teritorijama nekadašnjeg Sovjetskog Saveza i Jugoslavije. Tako je proces započet Gorbačovljevim reformama doveo do svojevrstne „naučne *perestrojke*“ u kojoj je „nacionalizam“ tematizovan iz ugla različitih naučnih disciplina – teorije međunarodnih odnosa, političke nauke, teorije racionalnog izbora, antropologije, sociologije, kulturnih studija, etnografije, komparativne književnosti, istorije umetnosti, ženskih studija... (vid. Brubaker, 1998: 302). Formulisanje mnoštva teorija i različitih metodoloških pristupa, udruženi sa hiperprodukcijom tekstova o nacijama i nacionalizmu, prete da čitavu ovu tematsku oblast dovedu u stanje „nove nepreglednosti“. Ova opasnost je dodatno uvećana lako uočljivom činjenicom da veliki deo literature o nacionalizmu nije nastao kao plod primarno-saznajne težnje da se on razume i objasni, već da se, u zavisnosti od praktično-političkog stanovišta autora, *osudi* ili *afirmiše*. Ova praktična, često „ekspresivna“ i „ubeđivačka“ funkcija diskursa o naciji i nacionalizmu posebno opterećuje domaće diskusije u kojima je, logikom političkih i istorijskih zbivanja, dramatično skraćen put između „razumevanja“, „zauzimanja stava“ i „delovanja“. Ovu zamku „angažovanog pristupa“ pokušao sam da, koliko sam to mogao, svesno izbegnem u pisanju ovoga rada. Sam izbor predmeta istraživanja – debata Ernesta Gelnera i Antonija Smita o nastanku nacija i nacionalizma – u velikoj meri je olakšavao ovu nameru. Ali, uprkos usko određenom predmetu i njegovom teorijskom statusu, ovaj rad nije nastao bez izvesne, istina posredne, reference na problem razumevanja kompleksa pitanja povezanih sa „srpskim nacionalizmom“ i „srpskom nacijom“. Naime, ako smo zainteresovani za razumevanje istorijskih procesa „stvaranja (srpske) nacije“,² suočavamo se, s jedne strane, sa postojanjem brojnih teorijskih modela

¹ Često se u literaturi o nacionalizmu 1983. godina označava kao *Annus mirabilis* jer su te godine objavljene čak tri knjige koje su postale „klasika“ i koje su snažno uticale na kasnije diskusije – Gelnerova *Nacije i nacionalizam*, Andersonova *Zamišljena zajednica* i Hobsbaumov zbornik *Izmišljanje tradicije*.

² Pod ovim procesima „stvaranja nacije“ podrazumevam kako „objektivnu“ stranu tog procesa – ono što se u anglosaksonskoj literaturi označava sintagmom *nation formation* – tako i „subjektivnu“, aktivističku stranu – „izgradnju nacije“ (*nation building*).

objašnjenja nastanka nacija i različitim teorijama nacionalizma, a s druge strane, sa obimnim empirijsko-istoriografskim materijalom čija je upotreba obično lišena samosvesne teorijske artikulacije. Verujući da je neophodno dovesti u vezu ova dva često razdvojena nivoa istraživanja,³ istovremeno sam bio svestan da ostvarenje tog cilja prevazilazi kako okvire jedne studije, tako i kapacitete njenog autora. Stoga sam se u ovom radu ograničio na izlaganje samo dva međusobno polemički sučeljena teorijska modela objašnjenja nastanka nacija koja, pored drugih, mogu kasnije, u drugom koraku, biti korišćena u analizi konkretnih „studija slučaja“, te „testirana“ na empirijsko-istoriografskom materijalu koji nas primarno zanima.

Izbor teorijskih stanovišta Ernesta Gelnera i Antonija Smita za prvi korak naznačenog šireg istraživačkog plana ne zahteva posebno obrazloženje – oba autora predstavljaju nezaobilazne „klasičke“ u savremenoj literaturi o nacijama i nacionalizmu. Dok je prvi bio jedan od najuticajnijih zagovornika „modernističkog zaokreta“ u proučavanju nacija i nacionalizma, drugi je formulisao originalnu „etno-simboličku“ teoriju koja kritikuje konstruktivističke i instrumentalističke pretpostavke „modernističkog“ pristupa. Razlike koje karakterišu teorijske pristupe problemu nacija i nacionalizma Gelnera i Smita sažeto su predstavljene u njihovoj raspravi vođenoj u *Vorviku* (*The Warwick Debate*, 1995, October, 24), dvanaest dana pre Gelnerove smrti.⁴ Naslov ovog teksta preuzet je iz ove rasprave, tačnije iz Gelnerovog tumačenja njihovog spora o nastanku nacija pomoću analogije sa starim raspravama kreacionista i evolucionista o nastanku čovečanstva. Naime, sholastička forma ovog spora svodi se na raspravu o „Adamovom pupku“, tj. na zastupanje, s jedne strane, kreacionističke teze po kojoj pretpostavljeni prvi čovek („Adam“) nije imao pupak (pošto nije rođen, već stvoren od strane Boga), te, s druge strane, evolucionističke teze po kojoj je „Adam“

³ Jer, po rečima Miroslava Hroha, koji je u svojim radovima sintetizovao teorijski i istoriografski pristup nacionalizmu „malih evropskih nacija“: „Društvene nauke se suočavaju sa hiperprodukcijom novih teorija, a s druge strane, istoričari priznaju da se ne mogu ograničavati na prosti empirizam. Oni su takođe obavezni da uzmu u obzir nalaze društvenih nauka, u krajnjoj liniji, na nivou teorija srednjeg ranga“ (Hroch, 1998: 93).

⁴ Elektronsko izdanje ove rasprave Gelnera i Smita dostupno je na Internet adresi LSE: <http://www.lse.ac.uk/collections/gellner/Warwick.html>, dok je u štampanom obliku ona objavljena u: Mortimer, (ed), 1999: 31-42, kao i u časopisu *Nations and Nationalism* Vol. 2, No. 3, 1996.

morao imati pupak jer je svakako prošao kroz proces rađanja na određenom stupnju evolutivnog razvoja živih bića.⁵ Ako se, umesto o „čovečanstvu“, pitamo o nastanku „nacija“, onda se problem, po Gelneru, svodi na pitanje: *Da li nacije imaju pupak ili ne?* Prema odgovoru na ovo pitanje teoretičare nacionalizma Gelner deli na dve velike grupe – one koji, poput njega, smatraju da su nacije stvorene krajem XVIII veka i da ono što se dešavalo ranije nije od suštinske važnosti za razumevanje njihovog nastanka, te one koji, poput njegovog oponenta Smita, upravo ovu predmodernu prošlost nacija smatraju veoma važnom. Drugim rečima, koristeći se pomenutom analogijom, Gelner je svoju poziciju odredio kao (*umereni*) „kreationizam“⁶ po kome je nastanak nacija rezultat stvaralačkog procesa modernizacije, dok je Smitovu kritiku, polemički je redukujući na „primordijalističko“ uverenje da „nacije, ili bar neke od njih, oduvek postoje“, protumačio kao posledicu „evolucionističke“ opsesnutosti prošlošću i kulturnim kontinuitetom (Gellner, 1995: 32).

Ali, nezavisno od samorazumevanja aktera ove diskusije, problem koji je u njenom središtu – razumevanje nastanka i prirode nacija – svakako je jedan od suštinski važnih problema teorije nacije i nacionalizma. Ako teme koje dominiraju ovim teorijama, poput Smita, podelimo u tri glavna skupa (etičko-filozofske; antropološko-političke i istorijsko-sociološke), onda ova diskusija pripada trećem skupu – istorijskim i sociološkim. On se tiče kako mesta nacije u istoriji čovečanstva, tj. pitanja drevnosti ili modernosti nacija, tako i sociološkog određenja „nacije“ kao osnovne ili izvedene, društveno konstruisane kategorije socijalnog života (vid. Smith, 1998: 8-9). Na osnovu odgovora na prvo pitanje teoretičari nacija mogu

⁵ Ili, Gelnerovim rečima: „Da li je čovečanstvo stvoreno sa Adamom ili se ono sporo razvijalo? U vreme kada su dokazi o tome diskutovani, osobito je veoma živo bilo pitanje: Da li je Adam imao pupak ili ne? To je suštinski važno pitanje. Možete se smeјati, ali očigledno je da ako je Adam stvoren od Boga u izvjesnom trenutku, recimo 4003. godine pre naše ere, onda je prirodna prva reakcija da se odgovori da on nije imao pupak, jer nije prošao proces za koji ljudima pupak treba. To je jednostavno. Mi stvarno znamo koje pitanje je odlučujuće za odluku da li je svet veoma star i da li je čovečanstvo evoluiralo, ili da li je svet stvoren pre oko 6000 godina. Sve što treba da utvrdimo je da li je Adam imao pupak ili nije“ (Gellner, 1995: 32)

⁶ Naglašavam „umereni“ jer Gelner ne poriče postojanje i važnost prošlosti kao jednog od konstitutivnih elemenata stvaranja nacija, već smatra da kulturni kontinuitet nije suštinski važan, tj. da nacionalna prošlost, kao i sam „pupak“, nije od vitalnog značaja za život „nacija“.

biti grupisani u dve osnovne kategorije – „perenijaliste“ i „moderniste“ – tj. one koji smatraju da su nacije stare i večite, te one koje u njima vide socijalne pojave karakteristične samo za moderni period ljudske istorije. S druge strane, sa sociološkog stanovišta, „nacije“ mogu biti smatrane prirodnim ili „primordijalno datim“ grupama koje samo evoluiraju tokom ljudske istorije, ili novim i posebnim socijalnim tvorevinama („konstruktima“) nastalim u određenim društveno-istorijskim okolnostima. Primordijalističko stanovište po kome je čovečanstvo *prirodno* podeljeno na zajednice koje nazivamo „nacijama“, suprotstavljeno je ovde sociološkoj tezi o njima kao društvenim zajednicama nastalim i karakterističnim za samo jedan određen (moderne) period ljudske istorije. Pošto se i u istorijskom i u sociološkom pogledu „modernisti“ suprotstavljaju „perenijalistima“ i „primordijalistima“, ova katalogizacija teoretičara nacija u tri grupacije često vodi poistovećivanju zagovornika ova dva poslednja stanovišta, tj. njihovom izjednačavanju koje korespondira jedinstvenom „bloku“ modernista. Ovo izaziva niz nesporazuma, (vidljivih, po mom mišljenju, i u debati između Gelnera i Smita),⁷ jer se teza o drevnosti nacija često poistovećuje sa verom u njihovu prirodnost, tj. gubi se iz vida da neko može tvrditi da su „nacije“ stare, pa i u budućnosti večite kategorije *društveno-istorijskog* života ljudi koje, uprkos tome, nisu upisane u „*prirodni poredak*“ stvari.⁸ S druge strane, izjednačavanje ova dva logički nezavisna stava je posledica njihovog faktičkog stapanja u samorazumevanju i retorici nacionalističkih pokreta, u onome što Gelner i Smit nazivaju središnjim

⁷ Pre svega, u Gelnerovoj polemičkoj karakterizaciji Smitove pozicije kao „primordijalističke“. Na neopravdanost ove karakterizacije osvrnuo se i Smit u memorijalnom predavanju posvećenom Gelneru: „Moje stanovište je sam Ernest nazvao ‘evolucionističkim’, u stvari, ‘primordijalističkim’. Nadam se da sam pojasnio da se ja, ni u kom smislu, ne slažem sa bilo kom formom ‘primordijalizma’. Nacije jesu moderne, kao i nacionalizam, čak i kada njihovi članovi misle da su veoma stare i čak i kada su one delimično stvorene od strane predmodernih kultura i uspomena. One nisu ovde oduvek. Moguće je da se nešto nalik modernim nacijama pojavljuje tu i tamo u starom i srednjem veku. Ali, u krajnjoj liniji, to je otvoreno pitanje koje zaslužuje više istraživanja. *Generalno, nacije jesu moderne* (Smith, 1996a).

⁸ Na ovu razliku između „perenijalizma“ i „primordijalizma“ ukazuje Smit: „Perenijalista odbija da nacije ili etničke grupe vidi kao po prirodi ‘date’, one su za nega striktno istorijski i društveni, pre nego prirodni fenomen.... Za njega je etnička zajednica ili nacija ljudski ili društveni fenomen kao i svaki drugi. Istovremno, ona je stalna i fundamentalna crta ljudskog društva tokom cele zabeležene istorije, pa se zato nacije i etničke zajednice svojim članovima čine drevnim“ (Smith, 1998: 159).

„mitom nacionalizma“ ili mitom o „nacionalnom buđenju“ u kome je najčešće sjedinjena vera u drevnost i prirodnost nacija. Po Smitu, „za taj mit je bitna ideja da nacije *postoje od pamtiveka*, te da ih nacionalisti moraju ponovo probuditi iz dugog dremeža kako bi zauzele svoje mesto u svetu drugih nacija“ (Smit, 1988a: 38), kao i to da se upravo te „nacije koje nacionalisti žele ‘probuditi’, često vide kao *deo prirode* podređen zakonima evolucije kao bilo koji drugi organizam“ (Smith, 1998: 23). Slično, prema Gelneru, u osnovi ovog mita po kome je „nacija *prirodan, bogomdan način klasifikovanja ljudi*“, leži „zabluda da su ‘nacije’ prosto tu, u samoj prirodi stvari i da samo čekaju da ih iz svog žalosnog sna ‘probude’ (omiljeni nacionalistički izraz i slika) nacionalistički ‘budioci’...“ (Gelner, 1997: 74). Drugim rečima, nacionalističko stanovište polazi od socijalne ontologije po kojoj se „realizam grupe“ (nacije) *retrospektivno* projektuje u davnu prošlost, te, da bi se pojačao, istovremeno i naturalizuje: „Nacionalizam sebe vidi i predstavlja se kao afirmacija baš svake ‘nacionalnosti’ ponaosob, a za te navodne entitete se pretpostavlja da su tu prisutni od davnina, kao i Mont Everest, još pre doba nacionalizma“ (Gelner, 1997: 75). Centralni motiv Gelnerove teorije nacija i nacionalizma je suprotstavljanje tezi o prirodnosti i drevnosti nacija, pa je njegovo stanovište formulisano u protivstavu prema nasleđu primordijalističkog i perenijalističkog samorazumevanja nacionalizma.⁹ U tom smislu, ono je paradigmatično za *modernizam* koji je, po Smitovim rečima, danas „dominantna ortodoksija“ u tematizaciji nacija i nacionalizma (Smith, 1998: xii). Stoga ću, u narednom poglavlju, ukratko prikazati osnovne teze Gelnerove teorije koja je, u svom zreлом obliku iz 1983. godine, (uprkos oslanjanju na neke od prethodnih metodskih i teorijskih uvida – K. Dojča, pre svih¹⁰), izvršila „kopernikanski obrt“ u proučavanju nacija i nacionalizma, te utemeljila osnovne postulate modernističkog pristupa toj problematici. Jer, kako je to tačno primetio jedan od Gelnerovih nastavljača i kritičara: „Sva kasnija vredna dela i istraživanja nacionalizma koristiće se njegovim radom, bilo da se zasnivaju na njegovim pretpostavkama, bilo na neslaganju sa njima“ (O’Leary, 1998: 40).

⁹ „Mi ne smemo prihvatiti taj mit. Nacije nisu urezane u prirodu stvari, one ne sačinjavaju političku verziju o prirodnim vrstama. Niti su nacionalne države očigledna konačna sudbina etničkih ili kulturnih grupa“ (Gelner, 1997: 74).

¹⁰ Vid. Karl Deutsch, *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1966 (2nd ed.)

1. Gelnerovo stanovište: nacija kao plod modernizacije

Pomenuti „kopernikanski obrt“ u teoriji nacija i nacionalizma može biti ilustrovan jednom od najvažnijih Gelnerovih teza po kojoj je „*nacionalizam taj koji stvara nacije, a nije obrnuto*“, pa se, stoga, „*nacije mogu definisati samo posredstvom doba nacionalizma*“ (Gelner, 1997: 83). Ovim stavom odbacuje se poimanje „nacije“ kao izvorne ili prirodne realnosti (*primordijalizam*), kao i vera u njenu drevnost i večitost (*perenijalizam*). Po Gelneru, „nacija“ je *stvorena* i *nova* društvena pojava, karakteristična samo za *moderni* ili *savremeni* period ljudske istorije u kome je, nakon Francuske revolucije, nacionalna država postala norma političkog života. Stoga, traganje za „objektivističkom“ definicijom „nacije“ mora biti zamenjeno fokusiranjem na istraživanje porekla i logike delovanja „nacionalizma“ koji, svojim zahtevom za kongruencijom nacionalnog i političkog jedinstva, omogućava istorijsku pojavu „nacionalne države“. Gelner formuliše jedan teorijski model objašnjenja nacionalizma zasnovan, po njegovom uverenju, na „veoma plauzibilnim i teško osporivim generalizacijama koje, zajedno sa raspoloživim činjenicama o promenama društva u XIX veku, zaista objašnjavaju taj fenomen“ (Gellner, 1996: 98).¹¹

Gelnerov teorijski model objašnjenja nacionalizma formulisao je i dopunjavao u više navrata, ali je njegova klasična verzija sadržana u knjizi *Nacije i nacionalizam* (1983). S obzirom da je ova Gelnerova knjiga dostupna u srpskom prevodu, ovde će njegov model biti izložen u najsažetijoj verziji. Polazna pretpostavka za izgradnju ovog modela je razlikovanje dve vrste društva „*agrar-nog-pismenog*“ i „*napredno-industrijskog*“ kao i isticanje različite uloge koju ima kultura u odnosu na socijalnu strukturu ta dva „*ideal-tipa*“. Agrarna društva karakteriše hijerarhijska, relativno stabilna struktura i naglašena kulturna diferencijacija koja pojačava i opravdava statusne razlike i čvrstu podelu rada. Pored podele na „*visoku*“ i „*nisku*“ kulturu koja horizontalno odvaja slojeve administra-

¹¹ Gelnerova pretenzija na konačno i univerzalno važenje njegovog modela objašnjenja nacionalizma je vidljiva iz uverenja da „ako su (njegove početne – MS) tvrdnje održive, onda to znači da problem o kome raspravljamo – nacionalizam – za razliku od većine drugih velikih problema istorijsko-društvene promene, zaista ima objašnjenje... Za razliku od tih problema, *dostupno nam je ubedljivo i neosporno objašnjenje nacionalizma*“ (Gellner, 1996: 98-99).

tivno-vojnih i svešteničkih elita od seljačke populacije, u agrarnim društvima koegzistira niz „divljih“, samoreprodukujućih i samodovoljnih kultura koje (vertikalno) razdvajaju izolovane seoske zajednice, te „kulturnu mapu“ ovih društava čine mozaičnom i šarolikom, poput slika E. Kokoške. U ovom ontološki i kulturno heterogenom svetu političke jedinice (od gradova-država do velikih imperija) su ili manje, ili znatno veće od kulturnih entiteta i ne postoji težnja ka njihovom poklapanju.¹² Nasuprot skiciranom tipu stagnantnih agrarnih društava, od XVII veka, pod uticajem skupa naučno-saznajnih i ekonomsko-privrednih inovacija, nastaje drugi tip društva vođeno idejom stalnog napretka – moderno industrijsko društvo. Promena slike sveta („kao homogenog, podložnog sistematičnim zakonima koji ne prave izuzetke, otvorenog za beskonačno istraživanje“) praćena je procesom industrijalizacije koji uzrokuje radikalnu promenu društvene strukture tradicionalnog agrarnog društva. Naime, u modernom industrijskom društvu socijalni odnosi i uloge se permanentno redefinišu u skladu sa zahtevima funkcionalne podele rada, stabilnost starih struktura je zamenjena društvenom pokretljivošću, a egalitarizam potiskuje nekadašnje naglašavanje čvrsto definisanih statusnih razlika. Da bi se ovaj, u odnosu na agrarnu epohu, dramatično promenjeni svet uspešno reprodukovao, neophodno je da postoji opšti pristup obrazovanju, standardizovani jezičko-simbolički sistemi i opšta pismenost, mogućnost komunikacije slobodne od neposrednog socijalnog konteksta, visok nivo opšteg znanja stanovništva, itd. Drugim rečima, „visoka kultura“ koja je u agrarnom društvu bila posed i distinktivno obeležje upravnih i/ili religijskih elita i koja je koegzistirala sa mnoštvom „niskih kultura“, u industrijskom dobu, „prvi put u istoriji čovečanstva, postaje prožimajuća, operativna kultura *celog društva*“ (Gellner, 1996: 107). Da bi ovaj funkcionalni imperativ industrijskog društva bio zadovoljen, mora postojati standardizovan i centralizovan obrazovni sistem koji izgrađuje i nadgleda država, pa Gellner naglašava da „u osnovi

¹² Na drugom mestu Gellner sumira svoj opis karakteristika agrarnih društava na sledeći način: „Prethodno društvo, bazirano na zemljoradnji i ustaljenoj tehnologiji, bilo je manje ili više osuđeno na vojno-klerikalni etos, hijerarhiju, dogmatizam, kulturni pluralizam, napetost između visoke i niske kulture, te politički sistem koji se zasniva na strukturama moći i religijskoj ideologiji, ali je generalno indiferentan prema kulturnim sličnostima. On je umnožavao razlike vezane za socijalne položaje, a ne za političke granice“ (Gellner, 1996: 110)

modernog društvenog poretka ne stoji dželat, već profesor“, te da „nije giljotina, već je (primerno nazvan) *doctorat d' état* glavno oruđe i simbol državne moći“ (Gelner, 1997: 54-55). To znači da u industrijskom dobu država i kultura stupaju u tesnu, unutrašnju vezu posredstvom sistema obrazovanja pomoću koga se, s jedne strane, vrši kulturna homogenizacija, da bi, s druge strane, iz te novouspostavljene zajedničke kulture sama država crpela sopstveni politički legitimitet: „Kulturi je potrebna država, a državi je verovatno potreban homogeni kulturni žig za njeno stado...“ (Gelner, 1997: 194). Određujući „nacionalizam“ kao „nametanje visoke kulture društvu“ i zahtev za poklapanjem kulturnih (nacionalnih) i političkih (državnih) granica, Gelner je, nasuprot romantičnom samorazumevanju nacionalizma, formulisao jednu, u osnovi, „materijalističku teoriju“ koja nacionalizam izvodi iz osnovnog načina na koji društvo osigurava sopstvenu materijalnu samoreprodukciju (vid. Gellner, 1996: 110).¹³ Po njemu, strukturno-funkcionalni imperativi modernizacije agrarnih društava i njihovog pretvaranja u industrijska društva predstavljaju prozaičnu stvarnost pojave nacionalizma – *ono što se stvarno događa* – nezavisno od mitopoetske samoprezentacije nacionalizma (vid. Gelner, 1997: 85-86).¹⁴

Gelnerovu teoriju odlikuje „euklidska elegancija“: od dva ideal-tipa ljudskih društava nacionalizam karakteriše samo moderna, industrijska društva politički organizovana kao nacionalne države. Predmoderni, agrarni svet sa svojim dinastičkim imperijama i malim političkim jedinicama nije strukturisan u skladu sa nacionalističkim principom poklapanja kulturnih i političkih granica, te se ne može govoriti o postojanju „nacija“ i „nacionalizma“ u njemu. Ali, ova opšta formula po kojoj su nacionalizam i nacije plodovi „tranzicije“ iz agrarnog u industrijski tip društva redukuje kompleksno istorijsko i političko iskustvo dvovekovnog razvoja ljudskih društava na jednostavnu eksplanatornu shemu. Stoga je Gelner svoj

¹³ Stoga Veljko Vujačić s pravom primećuje: „Ironično, ma koliko bili kritični prema marksističkoj paradigmi, zastupnici teorije modernizacije dele sa svojim marksističkim oponentima kritičko uverenje da su nacije i nacionalizam u velikoj meri superstrukturni epifenomen mnogo značajnijih kretanja u ekonomskoj bazi“ (Vujačić, 2001: 707).

¹⁴ Na drugom mestu Gelner ističe: „Retorika nacionalizma obrnuto je povezana s njegovom društvenom zbiljom: on govori o *Gemeinschaft*, a ukorenjen je u semantički i često fonetski standardiziranom *Gesellschaft*“ (Gellner, 2001: 102).

sociološko-filozofski model nastanka nacija morao dodatno specifikovati historiografskim razmatranjima pomoću kojih se njegova validnost testira na nižem nivou apstraktnosti da bi, na taj način, opšta formula prelaska sa agrarnog na industrijski tip društva dobila potvrdu na različitim istorijskim oblicima nacionalizma i formiranja nacija.¹⁵ Osnovna činjenica koja usložnjava jednostavnu primenu Gellnerovog modela je neravnomernost ili neujednačenost procesa modernizacije: „Kao što je poznato, nije celokupno čovečanstvo istovremeno stupilo u epohu industrijalizacije sa njenom savremenom proizvodnom tehnikom. Taj proces se odvijao neravnomerno, stvarajući veliki disbalans u tempu razvoja, blagostanju društava, u ekonomskoj i političkoj moći...“ (Gellner, 2002: 41). S druge strane, ovaj vremenski neujednačeni proces prelaska sa agrarnog u industrijsko društvo odvijao se u političkim okolnostima koje su bile različite s obzirom na, za nacionalizam, ključnu dinamiku odnosa „visoke kulture“ i zatečenog, predmodernog političko-državnog okvira. Polazeći od neravnomernosti (ekonomskog) razvoja i (politički) različitih situacija odnosa moći (države) i kulture, Gellner je razlikovao četiri „vremenske zone“ ili „pojasa“ unutar evropskog kontinenta kao rodnog mesta nacionalizma i nacija.¹⁶

Prva zona obuhvata zapadne, atlantske obale Evrope na kojima su u prednacionalističkom dobu formirane stabilne, snažne dinastičke države (Francuska, Engleska, Španija, Portugal) čije su granice obuhvatale relativno homogene kulturne oblasti. Stoga je prilagođavanje političkih jedinica kulturnim granicama u ovoj zoni bilo dosta jednostavno¹⁷ – nacionalizam se u nasleđenim političkim

¹⁵ „Čini mi se da moja argumentacija ima euklidovsku snagu, ali ipak moram primetiti da je svet u kome živimo samo delimično euklidovski. Postoje mnogi slučajevi koji ilustruju moj argument, ali takođe ima i mnogo onih koji ga ne podržavaju. To zahteva istraživanje. Postoji nešto čudno u argumentu koji je ubedljiv, ali čiji su zaključci u (makar delimičnom) sukobu sa činjenicama. Možda... neposlušne činjenice mogu biti objašnjene kao posledice drugih, usložnjavajućih faktora koji nisu uključeni u početni model ali su delatni i značajni u stvarnom svetu“ (Gellner, 1996: 111).

¹⁶ „Grubo govoreći i dopuštajući mogućnost nekih komplikacija, Evropa se dijeli na četiri vremenske zone nalik na one karte svijeta što ih vidamo na aerodromima, koje pokazuju različita vremena u različitim vertikalno podijeljenim područjima svijeta“ (Gellner, 2001: 107)

¹⁷ „To znači da kada su se, s dolaskom nacionalizma, političke jedinice morale prilagoditi kulturnim granicama, nije bila potrebna nikakva veća promjena osim

okvirima svodio na nametanje postojeće „visoke kulture“ seoskoj populaciji koja je koristila lokalne dijalekte i imala sopstvene samonikle „niske“ kulture: „Seljaci su morali biti pretvoreni u prave građane, a ne biti upotrebljeni za definisanje nove nacionalne kulture“ (Gellner, 1996: 128). Istočno od zone snažnih dinastičkih država, prostire se, po Gellneru, drugi vremenski pojas u kome je politička fragmentiranost bila kombinovana sa postojanjem kodifikovanih, samosvesnih visokih kultura čija je primarna težnja bila usmerena ka obezbeđivanju jedinstvenog „političkog krova“. Stoga je u slučaju Nemačke i Italije nacionalizam prevashodno bio integrativno-politički, a ne kulturni projekat, pa su u nacionalnim pokretima najvažniji akteri bili državnici, diplomate i vojnici, a ne mislioci, pesnici i etnografi: „Ono što je u toj zoni trebalo uraditi bilo je ujedinjenje tog mnoštva mini i srednjih država i, u nekim slučajevima, potiskivanje stranih vladara sa njihovih ključnih pozicija“ (Gellner, 1996: 128). Tek nakon političkog ujedinjenja i stvaranja nacionalne države (*state-nation-building*), na dnevni red su došli zadaci okončanja procesa kulturne homogenizacije, tj. konačno pretvaranje „seljaka“ u „Nemce“ i „Italijane“. Dalje na istok, u sledećoj vremenskoj zoni koja obuhvata Centralnu i Jugoistočnu Evropu, situacija je bila još složenija: u okviru političkih granica Habsburške i Otomanske imperije postojalo je mnoštvo teritorijalno izmešanih kultura bez odgovarajuće političke zaštite. Stoga je nacionalizam u ovoj zoni (za razliku od prethodne dve) istovremeno bio suočen sa dva teška zadatka: stvaranjem „visoke kulture“ i formiranjem sopstvene države. Gellnerov prikaz dinamike nacionalizma „Ruritanaca“ u „Megalomaniji“ predstavlja opis ove „Habsburške situacije“ u kojoj malobrojna (pismena) elita malog naroda, koristeći se zatečenim narodnim usmenim kulturama kao osnovnim materijalom, normira i standardizuje nove „visoke kulture“, da bi, u sledećem koraku, istakla zahtev za sopstvenom državom (vid. Gellner, 1997: 87-93). U podupiranju ovoga zahteva nacionalna inteligencija je često koristila argument „slavne prošlosti“ koji je, posebno u kasnijim zahtevima za političku samostalnost, vodio razlikovanju „istorijskih“ i „neistorijskih nacija“, ali ovo razlikovanje Gellner ne smatra važnim, jer ističe da u oba slučaja njihov nacionalizam nije imao oslonac u postojećoj političkoj

ex post ratifikacije. Povijest je nacionalizmu darovala jedno široko područje gde je nacionalistički imperativ barem u znatnoj mjeri bio ispunjen prije događaja“ (*Isto*).

vlasti.¹⁸ Najzad, na krajnjem istoku Evrope nalazi se četvrta zona koja je sve do 1918. godine u osnovi bila identična trećoj, ali je nakon Boljševičke revolucije i propasti druge dve velike kontinentalne imperije, opstala kao posebno istorijsko i društveno područje, naknadno prošireno na Zapad posle 1945. godine. Ne ulazeći ovde u Gelnerovo tumačenje komunizma, može se zaključiti da su po njegovom mišljenju procesi raspada imperija u Sovjetskom Savezu bili samo „zamrznuti“ tokom sedam decenija komunističke ideokratske vladavine čije okončanje ostavlja otvorenim pitanje daljeg pravca evolucije nacionalnih pokreta i nacionalizama država-naslednica.

Zatečeni predmoderni politički okviri (imperije i male države), proces modernizacije i (ne)postojanje „visoke kulture“ čine tri osnovna faktora koji određuju dinamiku nacionalizma u različitim delovima Evrope. Iako je naglašavao vrednosnu neutralnost svog pristupa fenomenu nacionalizma,¹⁹ Gelner je razlikovanjem „vremenskih zona“ u osnovi obnovio tradicionalnu podelu na „zapadni“ i „istočni“ nacionalizam koju je formulisao H. Kon (Kohn, 1945: 329-331) i modifikovao J. Plamenac (Plamenatz, 1973: 24-36), podelu koju prati dihotomija „dobar-loš“, tendencija „esencijalizacije“ istorijsko-političkog iskustva, kao i sklonost apriornoj „teritorizaciji“ ideal-tipova „građanskog“ i „etničkog nacionalizma“.²⁰ U podeli

¹⁸ „U okviru ove kategorije uobičajeno je razlikovanje između ‘istorijskih’ i ‘ne-istorijskih’ nacija. Prve su nekada posedovale državu, ali su je izgubile, dok je druge uopšte nisu ni imale. Prve zahtevaju ponovno rađanje političke jedinice koja je nekad postojala ali je nekako uništena tokom dinastičkih ili religijskih sukoba. Ove druge zahtevaju stvaranje političke jedinice koja bi bila definisana u skladu sa samom kulturom, bez podrške istorije. Razlika između ova dva tipa verovatno nije tako važna kako se to obično pretpostavlja... Ono što je važno kod ove vrste nacionalizma je da on zahteva ‘budioce’... Oni još nemaju državu da im pomogne. Pre svega, to je ono što ovaj obrazac razlikuje od ‘centralizacije odozgo’“ (Gellner, 1996: 129).

¹⁹ „Neophodan nam je realistički pogled na stvari... Moramo spoznati korene te pojave i pomiriti se sa njenim plodovima, bez obzira da li nam se sviđaju ili ne“ (Gellner, 2002: 44).

²⁰ Konova podela na „zapadni“ (građanski – racionalni i individualistički) i „istočni“ (etnički – iracionalni i organski) nacionalizam formulisana je tokom Drugog svetskog rata, pa su nemački i italijanski nacionalizam služili kao glavni primeri „istočnog“, lošeg nacionalizma. Već kod Plamenca, 1973. godine, granica istočnog i zapadnog nacionalizma se pomera tako da su, po njemu, Nemačka i Italija primeri „zapadnog nacionalizma“ (vid. Plamenatz, 1973: 33). Kako s pravom ističe jedan rumunski autor: „Ovo razlikovanje, čak ni na početku, nije bilo samo analitičko, već takođe i normativno. Taj aspekt je naglašen i postao je danas preovlađujući. *Od hipo-*

Evrope na četiri vremenske zone težište Gelnerovog tumačenja nastanka nacionalizama i nacija pomera se sa teze o primarnoj ulozi socio-kulturnih i društveno-ekonomskih činilaca (tj. funkcionalne nužnosti kulturne homogenizacije industrijskih društava) ka isticanju važnosti političkih faktora. Tamo gde je taj faktor, kao u prvoj zoni, sveden na postojanje čvrstog političko-državnog okvira, Gelnerov model *nation-buildinga* razvijenih industrijskih društava, (uprkos kontra-primerima Irske, Katalonije, Korzike) deluje najubedljivije. Pomeranjem na istok, politički faktori postaju, u krajnjoj instanci, odlučujući o čemu svedoči Gelnerova periodizacija pet „stadijuma na putu od sveta multietničkih imperija i mikro-jedinica ka svetu homogenih nacija-država“ (vid. Gellner, 1996: 111-126). Naime, ova Gelnerova periodizacija nastanka i dinamike nacionalizma ilustrovana je, pre svega, primerima istorije drugog i trećeg „vremenskog pojasa“. Formulirana nakon opšteg sociološko-filozofskog modela iz 1983. godine, ova periodizacija je imala za cilj njegovo dodatno nijansiranje i operacionalizaciju na istorijskom materijalu. Polazno stanovište je bilo nepromenjeno – vladavina prednacionalnog, dinastičko-religijskog principa izraženog na Bečkom kongresu (1815) koji je ignorisao prve zahteve za stvaranjem političkih jedinica baziranim na „naciji“. Nakon toga, čitav jedan vek (1815–1918), trajao je drugi stadijum – period *nacionalističkog iredentizma* u kome su stare političke jedinice bile pod snažnim pritiskom nacionalističke agitacije kojom je zahtevana promena granica u skladu sa principom „jedna kultura-jedna država“: „To je bio period asimilacije, kao i njoj suprotstavljenog ‘nacionalnog buđenja’, tj. nacionalističke agitacije podsticanja naroda da formiraju nove države-kulture na osnovu sirovog materijala nekodifikovanih seljačkih kultura, kao alternative stupanju u kulture koje su već bile povezane sa državnim aparatom“ (Gellner, 1966: 117). Jednovekovni pokušaji redukcije složene kulturno-lingvističke mape stare dinastičke Evrope dostigli su vrhunac u trećem stadiju – *trijumfu i brzom porazu nacionalističkog iredentizma* od 1918. do 1938. godine. Trijumfalna pobeda nacionalističkog principa obeležena je raspadom imperija na čijem tlu su nikle države koje su svoj nastanak opravdavale principom nacionalnog samoopredeljenja. Nakon Prvog svetskog rata činilo se da je

teze, ono se postepeno pretvorilo u premisu, u aksiom; *ono je postalo polazište za istraživanje, a ne mogući zaključak*“ (Dungaciu, 1999: 5-6)

zahteve nacionalističkog iredentizma moguće ispuniti, te stvoriti sistem nacija-država sa „pravičnim“ granicama koje obezbeđuju dugoročnu međunarodnu stabilnost. Ali, ubrzo je demonstrirana iluzornost ovih optimističkih očekivanja: brojne male i slabe posleratne države čije su granice povlačene u skladu sa interesima pobedničkih sila suočile su se, osim sa ekonomskim i socijalnim problemima, i sa problemom statusa mnoštva manjina koje su, podsticane od svojih matičnih država, isticale iredentističke zahteve: „Tako je novi poredak uspostavljen u ime nacionalističkog principa imao, pored sopstvenih dodatnih, i sve slabosti sistema kojeg je zamenio“ (Gellner, 1996: 118). Otuda, pobednički nacionalizam je ujedno bio i „samoporažavajući“ (*self-defeating*), a slomom novog poretka nacionalizam je ušao u četvrti period (*Nacht und Nebel*, 1939-1948) u kome je težnja za poklapanjem teritorijalno-političkih granica sa kulturno-etničkim bila ostvarivana praksom (nacističkog) genocida i „etničkih čišćenja“ tokom i nakon Drugog svetskog rata. Nacionalistički imperativ kulturne homogenosti u ovom periodu nije ostvarivan kulturnom asimilacijom, već brutalnim sredstvima koja su, uprkos vojno-političkom porazu nacizma, trajno izmenila etničku mapu Evrope.²¹ Jedna od posledica zločinačkih poduhvata četvrte faze je „smanjenje etničkih sentimenata“ u narednom, savremenom stadijumu nacionalizma, bar u onom delu Evrope koji nije bio „zamrznut“ širenjem komunističke četvrte vremenske zone na Zapad. Stoga je poslednja faza po Gellneru istovremeno mešavina ispunjenja ciljeva nacionalizma (konsolidovanja nacija-država) i njegovog potiskivanja logikom ekonomskog razvoja koja vodi kulturnoj konvergenciji, smanjenju ekonomske zavisti i opadanju nacionalističkih osećanja. Ograđujući se da to važi za područja kasnog industrijalizma, Gellner tezu o opadanju nacionalističkih osećanja ne proteže na bivši Sovjetski Savez i Jugoslaviju – zemlje u kojima je komunizam odložio konsolidaciju posebnih nacija-država, a da istovremeno nije uspeo da asimiluje brojne etničke grupe u okviru jedinstvene kulture.

²¹ Nasuprot tumačenju tog perioda kao „istorijskog incidenta“ i čudovišne „anomalije“, Gellner ističe: „Četvrti stadijum razvoja nacionalizma koji je preuredio etničku mapu nezamislivo brutalnim sredstvima nije bio nešto akcidentalno, nešto što je slučajni nusprodukt mogućnosti da se (pod plaštom ratne tajnovitosti) bude manje skrupulozan i dobrog ponašanja u javnosti nego što je to obično u situacijama opšte prisimotre i nadgledanja. Nasuprot tome, on je bio nešto što je upisano u agendu, da tako kažemo, evropske misli“ (Gellner, 1996: 122)

Otuda je ovo područje pre u stadijumu „nacionalističkog iredentizma“ koji otvara različite scenarije (od mirnog „razdruživanja“ političkih federalnih jedinica, do ratnog menjanja njihovih granica), nego u stadijumu snižavanja nacionalističkih strasti. Da li je nužno da ova područja prođu u vremenski skraćenom, ali ne i manje nasilnom obliku, čitavu putanju do opadanja značaja državnih granica, ostaje otvoreno pitanje.²² Gellner, kome su često prebacivali da problemu nacionalizma prilazi sa „olimpijske distance“,²³ ne daje kategorički odgovor na ovo pitanje, ali iz njegovog tumačenja nacionalizma kao težnje ka poklapanju kulturnih i političkih jedinica usled funkcionalnih imperativa procesa modernizacije, može se naslutiti determinističko uverenje koje ne ostavlja mnogo nade za brzo i srećno okončanje nacionalističkih sukoba u ovim područjima. Jer, po njemu: „Poziv na kulturni (‘etnički’) identitet nije rezultat zabluda koje izmišljaju suludi romantičari, šire neodgovorni ekstremisti i u skladu sa svojim egoističkim interesima koriste privilegovane klase da bi zaglupile mase i odvukle ih od pravih problema. Taj poziv je uslovljen realijama savremenog života i njega nije moguće jednostavno skinuti sa dnevnog reda propovedajući sveopšte bratstvo ili goneći u zatvor ekstremiste“ (Gellner, 2002: 44).

Ako sada rezimiramo Gellnerovo stanovište, možemo zaključiti da ono, u metodološkom pogledu, predstavlja jedno „spoljašnje“ objašnjenje raznolikih formi nacionalizma iz perspektive opšte teorije modernizacije po kojoj su nacionalizmi i nacije plod transformacije odnosa države i kulture u doba industrijalizma.²⁴ Industrijskom

²² „U delovima Zapadne i čak Istočne Evrope... rat oko državnih granica je danas kudikamo teže zamisliv no što je bio ranije u 20. stoljeću. No, više je nego jasno da to nije slučaj u, recimo, bivšoj Jugoslaviji, ali čovjek se može samo nadati da će razvoj jednom doći i onamo. Samo, tužno je pitanje hoće li to biti moguće *nakon* etničkog čišćenja“ (Gellner, 2001: 115).

²³ „Gellner je proučavanju nacionalizma pristupao sa olimpijske distance, postavljajući pojavu i mene nacionalizma u svetsko-istorijsku perspektivu“ (Brubaker, 1998: 272).

²⁴ „Ako je nacionalizam opšti fenomen koji se tiče celog niza različitih nacija, sasvim je očigledno da se on ne može objasniti razlozima koji deluju unutar svakog od nacionalnih pokreta: ti razlozi se moraju konkretno dovesti u vezu sa svakom od nacija i njenom kulturom; oni ne mogu da važe uopšteno, jer u protivnom, uopšte ne bi ni postojali suparnički nacionalizmi. *Dakle, opšte objašnjenje nacionalizma ne sme biti neposredno vezano za kulture koje se razmatraju – ono mora stajati izvan njih*“ (Gellner, 1997: 95)

društvu je nužna kulturna homogenost koju omogućava nacionalizam, pa je „nacija“ u krajnjoj liniji, nusprodukt procesa industrijalizacije. Kako je primetio Brubejker, ovo objašnjenje zaobilazi opšti problem funkcionalističke analize – istaći da je neki fenomen „neophodan“ ili „koristan“ za funkcionisanje bilo čega, još ne znači da je objašnjeno njegovo poreklo, jer ne postoji mehanizam koji bi garantovao da će se to što je „potrebno“ i desiti (vid. Brubaker, 1998: 294).²⁵ Ali, ako ostavimo po strani primedbe po kojima je „industrijalizacija“ (ili, šire, „modernizacija“), hegelijanski rečeno, „noć u kojoj su sve krave crne“, te da stoga, mora biti dopunjena specifikacijom dodatnih uzročnih faktora nastanka nacionalizma, Gelnerova osnovna teza se može problematizovati navođenjem primera u kojima se čini da nacionalizam *prethodi* industrijalizaciji.²⁶ Za tu vrstu kritike nije potrebno tražiti primere iz nama egzotičnih predela Afrike ili Azije – upravo je Balkan evropsko područje u kome su nacionalizam i nacionalni pokreti nastajali u socijalnom miljeu koji svakako nije bio industrijalizovan. Gelnerovo objašnjenje da se u vreme nastanka balkanskih nacionalizama „senka industrijalizma“ već nadnela nad Balkanom, otvara problem tumačenja transfera ideja i uticaja (proces „imitacije“) iz različitih „vremenskih zona“, te, u krajnjoj liniji, dovodi u pitanje njegovo početno „materijalističko“ polazište.²⁷ Takođe, kako u slučaju balkanskih, tako i u slučaju ostalih „perifernih“ nacionalizama (tj. nacionalizama malih naroda Istočne i Srednje Evrope) suočavamo se sa problemom objašnjenja pojave i širenja „standardizovanih visokih kultura“ koje ne samo da nastaju bez nužne podrške države i njenog obrazovnog sistema, već i nasuprot postojećoj državi (imperiji) koju ti nacionalizmi percipira-

²⁵ Isti kritički argument formuliše i Smit: „Moglo bi se priznati da je nacionalizam, u nekom smislu, iz različitih razloga funkcionalan za moderno, industrijsko društvo, ali to uopšte ne objašnjava poreklo i širenje nacionalizma“ (Smith, 1998: 36).

²⁶ „Glavni, strogo funkcionalistički argument Ernesta Gelnera... opovrgnuće činjenica da su se svi prvobitni nacionalizmi etablirali pre industrijalizacije i da nezapadni nacionalizam nije zatekao nikakvu industrijalizaciju, niti je mogao brzo da je inicira“ (Veler, 2002: 30).

²⁷ Jedan od najboljih poznavalaca balkanskih nacionalizama, Pašalis Kitromilides, ističe da se na primeru Balkana pokazuje slabost Gelnerove teze po kojoj je nacionalizam snaga socijalne entropije koja nastaje kao odgovor na potrebe socijalne komunikacije u industrijskom društvu: „Nasuprot tome, nacionalizam nastaje kao specifično politička snaga tesno povezana sa stvaranjem moderne države – fenomena koji se, po pravilu, ne poklapa sa industrijalizacijom“ (Kitromilides, 1994: 160).

ju kao „tuđu“ i neprijateljsku. Stoga su oni koji se, poput Miroslava Hroha, bave upravo tim nacionalizmima skloni da, nasuprot Gelneru, tvrde kako ipak nacije prethode nacionalizmu, tj. da u društvenoj realnosti postoji izvesna „objektivna socijalna kategorija“ čiju samosvest nazivamo „nacionalizmom“.²⁸

Naznaka različitih mogućih pravaca kritike Gelnerove teorije ovde služi više kao ilustracija pomenutog uticaja koji je ona imala u diskusijama o problemu nacija i nacionalizma, nego što pretenduje na celovitiji problemski prikaz obimne kritičke literature. U toj literaturi posvećenoj razmatranju Gelnerovog stanovišta izdvajaju se radovi Antonija Smita u kojima on, često u širem kontekstu kritike „modernističkog“ pristupa naciji, izlaže svoju „etno-simboličku teoriju“ po kojoj, da bi razumeli i objasnili nastanak nacija i nacionalizma, moramo pažnju usmeriti na predmoderne *etnijske i etničke identitete*. Stoga ću u nastavku ovog rada prikazati Smitovu kritiku Gelnera fokusiranu na problem nastanka nacija.

2. Smitova kritika Gelnera: etnosimbolizam vs. modernizam

Komentarišući u više navrata Gelnerovu teoriju, Smit nije propuštao priliku da prizna svoj dug nekadašnjem profesoru kod koga je odbranio doktorsku disertaciju o teorijama nacionalizma i od koga je naučio nekoliko „osnovnih lekcija o nacijama i nacionalizmu“ (vid. Smith, 1996: 36; Smith, 1996a). Dok neke od ovih „Gelnerovih lekcija“ imaju status nespornih „opštih mesta“,²⁹ prema dve

²⁸ „Nasuprot subjektivističkoj koncepciji nacije kao produkta nacionalne samosvesti, nacionalizma, nacionalne volje i duhovnih sila, mi polazimo od koncepta nacije kao sastavnog dela društvene realnosti sa istorijskim poreklom. Mi razmatramo poreklo moderne nacije kao osnovne realnosti i nacionalizma kao fenomena izvedenog iz postojanja te nacije“ (Hroch, 1985: 3). S obzirom na veliki uticaj Hrohove (neo)marksističke analize nacionalnih pokreta malih naroda, Gelner joj je posvetio kritički osvrt u kome je, između ostalog, eksplicitno naglasio: „Ne slažem se sa njim u obe tačke: nacije zaista nisu ‘stvarno postojeće’ (one se samo pojavljuju kao specijalna forma uzajamnog odnosa kulture i političke zajednice pod određenim ekonomskim uslovima); Marksističko shvatanje tranzicije iz feudalizma u kapitalizam je prihvatljivo jedino ako se reinterpretira kao tranzicija iz agrarnog u industrijski svet“ (Gellner, 1996: 132).

²⁹ Pre svega, teza o centralnoj važnosti nacionalizma za razumevanje savremenog sveta, kao i konstatacija kompleksnog – „eluzivnog“, „protejskog“ – karakte-

najvažnije Smit je imao znatno ambivalentniji odnos. Prva, koju je usvojio, odnosi se na Gelnerovo shvatanje nacionalizma i nacija kao socioloških fenomena, tj. kao *socijalne realnosti* koja se razlikuje kako od primordijalističke pretpostavke samih nacionalista, tako i od postmodernističkog svodenja „nacije“ na plod „imaginacije“, a „nacionalizma“ na „diskurs“. Za obojicu, nacije nisu ni prirodne ni večite već *stvorene* zajednice koje su, poput zgrada ili umetničkih dela, istovremeno *i stvarne i zamišljene*, pa ne mogu biti svedene na puke proizvode imaginacije, „narative“ podložne „dekonstrukciji“, ili instrumentalistički protumačene samo kao manipulativno sredstvo socijalnih elita. Ali, ako se složimo sa tezom da su nacije i nacionalizmi, nakon što su nastali, „stvarni i moćni sociološki fenomeni“ (dirkemovske „socijalne činjenice“),³⁰ još nismo rešili osnovni problem – objašnjenje njihovog nastanaka. Gelnerovo rešenje ovog problema po kome su nacije funkcionalno nužni (nus)produkti procesa modernizacije predstavlja „drugu lekciju“ koju Smit samo delimično usvaja. Naime, tezu da su nacionalizmi i nacije *moderni* fenomeni on je prihvatio samo u njenoj deskriptivnoj funkciji vremenskog lociranja pojave „nacije“ u istoriji,³¹ ali ne i u njenoj eksplanatornoj funkciji po kojoj je „nacija“ proizvod specifično modernih činilaca i uslova – poput industrijalizma, socijalne mobilnosti, opšte pismenosti, javnog obrazovanja, itd. Mada, po Smitu, takvo objašnjenje pojave nacionalizma i nacija nije u striktnom smislu reči *pogrešno*, ono je *nedovoljno* jer, zanemarujući pitanje

ra nacionalizma i njegovih manifestacija, te neophodnost njegove klasifikacije i izrade tipologije.

³⁰ Po Smitu, Gelner i drugi klasični „modernisti“ su, za razliku od „postmodernista“, „pretpostavljali da su nacije, jednom formirane, *realne zajednice kulture i vlasti*: ograničene, ali moćne, ujedinjujuće, podstičuće, prinuđujuće. One su... ono što je Dirkem nazivao ‘socijalnim činjenicama’ sa osobinama koje je on tim činjenicama pripisivao... One su, takođe, socijalni akteri, uistinu najveći i najmoćniji socijalni akteri na političkoj pozornici, te kao takvi, ne mogu biti fragmentisani i razbijeni na hiljade delova kao mehanički slavuj iz bajke Hansa Andersena“ (Smith, 1995: 4).

³¹ „Gelner me je ubedio da su nacije, kao i nacionalizmi, moderni fenomeni u tom smislu da osnovne karakteristike modernog sveta zahtevaju postojanje nacija i nacionalizama. Ne možete imati jedno, a da nemate drugo. To je očigledno u slučaju nacionalizma – ideološkog pokreta za koga je jasno da nije postojao pre XVIII veka. Ali, to je takođe istina i za nacije uopšte. Može se reći da su, čak i ako neke nacije mogu biti nađene pre dolaska moderne, većina nacija relativno skorašnje i da su nužno moderne“ (Smith, 1996: 37).

odnosa nacija prema njihovoj (makar pretpostavljenoj) prošlosti, ne objašnjava u potpunosti *genealogiju nacija*. Stoga on smatra da je Gelnerov model „polovičan“,³² jer, poput drugih modernističkih teorija, uverljivo odgovara samo na pitanja zašto se i kada se nacionalizam uopšte pojavio, ali ostavlja po strani važna pitanja o pojavi konkretnih nacija, načinima na koje nastaju i osnovama na kojima izrastaju: „On nam govori kako moderne nacije funkcionišu, tačnije moraju da funkcionišu, u modernom, industrijskom dobu. Ali, on nam ne može reći koje nacije će se negde pojaviti i zašto te nacije a ne neke druge, ili zašto je tako mnogo ljudi spremno da umre za njih“ (Smith, 1996a; Smith, 1998: 46). Postoje, po Smitu, tri osnovna razloga zbog kojih Gelnerova teorija (kao i „modernistička paradigma“ uopšte), ne omogućava uverljiv odgovor na ova pitanja.

Prvi razlog je njena *uopštenost*: Gelnerov model predstavlja ubedljiv okvir za objašnjenje „nacionalizma uopšte“, ali zbog visokog stepena filozofsko-sociološke apstraktnosti, njegova primena na konkretne slučajeve i istorijske primere zahteva dopunska i često *ad hoc* objašnjenja pomoću kojih se uvode faktori koji u samom modelu ne igraju neku značajnu ulogu – poput religijskih činilaca, etničkih antagonizama, itd. Drugi razlog je već pomenuta „*materijalistička osnova*“ Gelnerovog stanovišta i „modernističkih“ teorija uopšte: vezujući pojavu nacionalizma za procese „modernizacije“, teško možemo objasniti njegovu snagu kako u predindustrijskim, tako i u visoko razvijenim društvima – od Eritreje, do Kvebeka. Treći i najvažniji razlog je posledica osnovnog i, po Smitu, *reduccionističkog* stava da su „nacije i nacionalizmi proizvodi modernizacije“, teze koja vodi zanemarivanju „istrajnosti etničkih veza i kulturnih sentimenata u mnogim delovima sveta i njihovog kontinuiranog značaja za veliki broj naroda“ (Smith, 1996: 39). Drugim rečima, od krajnosti (primordijalističkog i perenijalističkog) samorazumevanja nacionalista koji sebe vide kao „budioce“ uspavane ali uvek prisutne „nacije“, u Gelnerovom naglašavanju „kreacionističke uloge“ moderniteta i isticanju diskontinuiteta u kulturno-istorijskom razvoju, „klatno“ je otišlo u drugom pravcu: „Ernest je sebe

³² „Ne smatram da je to objašnjenje pogrešno, već da nam ono saopštava samo pola priče. Postoji i druga polovina i drugi način gledanja na taj protejski fenomen. Pokušaću da ispričam tu drugu polovinu i razmotrim neke od tih drugih načina“ (Smith, 1996: 37).

nazivao ‘kreacionistom’, ali on je iznenadno rođenje nacionalističkog čoveka pripisao procesu modernizacije koji je, poput biblijskog procesa stvaranja od pre šest hiljada godina, bio iznenađen i diskontinuiran...“³³. Na taj način Gelner je, po Smitovom mišljenju, modernizaciji neopravdano pripisao gotovo „božansku moć“ stvaranja *ex nihilo* tvrdeći da „nacije nemaju roditelja, nemaju pedigre, osim potreba modernog društva“ (Smith, 1996a).

Pošto Gelnerov „kreacionizam“ počiva na tezi o radikalnom diskontinuitetu između starih, predmodernih agrarnih društava i industrijskog sveta moderne, Smit ga dovodi u pitanje pozivajući se na istorijsko proučavanje procesa dugog trajanja (*la longue durée*) kojim se fokusiranost na kratki period smene dva „ideal-tipa“ društva (Gelnerov prelaz iz „niske“ u „visoku“ kulturu) zamenjuje istraživanjem složene dinamike socijalnog, političkog, kulturnog i ekonomskog razvoja u mnogo dužem periodu vremena.³³ Iz te vremenske perspektive, on ističe da elementi (dis)kontinuiteta u okviru različitih socijalnih sfera nemaju isti značaj: to što diskontinuitet u formi industrijske i političke revolucije obeležava rađanje „Novog doba“ u ekonomsko-političkoj sferi, još ne znači da su istovremeno i sve druge sfere socijalnog života radikalno „revolucionisane“, tj. da u njima ne postoje značajni elementi kontinuiteta između pred-moderne prošlosti i savremenosti. Naprotiv, diskontinuitet u nekoj oblasti često može voditi jačanju kontinuiteta u drugoj, pa je na empirijskom nivou opravdanije govoriti o neravnomernom razvoju, nego o potpunoj smeni obuhvatnih „paradigmi“. To se, pre svega odnosi na kulturne, simboličke sadržaje socijalnog života koji kao sećanje („priznata prošlost“) kontinuirano traju ili se, u potrazi za „autentičnošću“, povremeno „ponovo otkrivaju“. Važnost ovog „kulturno-simboličkog materijala“ u izgradnji nacija neće sporiti ni „modernisti“ – ne samo Hobsbaum koji je svoju koncepciju nacionalizma izgradio na fenomenu „izmišljanja tradicija“, već ni Gelner koji je, kao što smo videli, priznavao činjenicu da se „nacionalizam“ u stvaranju „nacije“, kao „sirovim materijalom“, koristi „kulturnim, istorijskim i drugim nasleđem iz prednacionalističkog doba“ (Gelner, 1997: 75). Ali, Gelner je ovom

³³ U isticanju značaja proučavanja „procesa dugog trajanja“ za studij nacija i nacionalizma Smit se oslanjao na Džona Armstronga koji se još 1982. godine u knjizi *Nations before Nationalism* zalagao za *la longue durée* pristup u okvir šireg istraživanja pre-modernih osnova etniciteta (vid. Smith, 2004: 199).

„materijalu“ odricao suštinsku važnost – on je za njega bio poput „pupaka“ koji nakon rođenja nema nikakvu značajnu funkciju. Za Smita, naprotiv, ovi kulturno-simbolički sadržaji su od presudne važnosti jer upućuju na postojanje izvesnog kontinuiteta između „nacija“ i *prednacionalnih zajednica* koje su „pupčanom vrpcom“ povezane sa modernim nacijama. „Kontinuitet“ ne znači prihvatanje *perenijalističke* teze po kojoj su nacije večite (jer se ne tvrdi da postoji identitet između „nacija“ i „prednacionalnih zajednica“), niti *primordijalističke* atribucije „nacionalizma“ ljudskoj prirodi ili stanju kao takvim. Drugim rečima, nacija je nova i moderna, ali istovremeno, i *ukorenjena* u znatno starijim zajednicama od kojih preuzima niz elemenata poput imena, skupa mitova i simbola, vrednosti, sećanja. Te predmoderne zajednice do kojih dolazi pomoću uvida u važnost kulturno-simboličkog sadržaja nacionalizma i nacija Smit naziva *etnijskim zajednicama*). Dakle, za razliku od Gelnera i drugih „modernista“, Smit formuliše stanovište po kome nacije nastaju na osnovu znatno starijih etničkih zajednica: „Centralna tema Smitovog enciklopedijskog naučnog rada je odnos između predmodernih etničkih zajednica (*etnijska*) i modernih nacija. U svom klasičnom radu *The Ethnic Origins of Nations* iz 1986. godine, kao i kasnijim spisima, on napada vladajuću modernističku ortodoksiju koja nacije smatra suštinski novim političkim entitetima, stvorenim od strane ideologije nacionalizma. Mada većina nacija ima mnogo modernih komponenata, one su izgrađene na predmodernim etnijama i, u stvari, *postoji snažni uzročni odnos između etnija i nacija*“ (Hutchinson, 2004: 109).

Dok je Gelnerova teorija polazila od razlikovanja agrarnog i industrijskog društva, te nacionalizam i nacije izvodila iz logike procesa modernizacije koja u istoriju unosi radikalni diskontinuitet, Smitovo stanovište je, uz priznavanje važne uloge modernizacije i ideologije nacionalizma, pre svega usmereno na traganje za elementima kontinuiteta između etnije i nacije: „Čak ako su nacije i nacionalizmi vremenski i kvalitativno moderni, oni mnogo od svog sadržaja i snage dobijaju od pred-modernih etnija“ (cit. prema: Guibernau and Hutchinson, 2004: 2). Na taj način, pošto se u Smitovom pristupu problem razumevanja nacionalizma i nacija pomera ka tematizovanju etničkih zajednica,³⁴ ključno pitanje postaje: kako

³⁴ „Središte mojih analiza počelo se premeštati od nacionalizma ka nacijama, a od nacija ka etničkim zajednicama“ (Smith, 1998: 191).

odrediti samu „etniju“? Najkraći Smitov odgovor glasi: „etnička zajednica“ ili „etnija“ je „imenovana ljudska populacija sa zajedničkim mitovima porekla, istorijama i kulturama, povezanošću sa određenom teritorijom i osećanjem solidarnosti“ (Smith, 1986: 32).³⁵ U ovoj definiciji lako uočavamo primat „subjektivnih“ komponenti (osećanja, verovanja) i „simboličko-kulturnih“ sadržaja (mitova, pamćenja) kojima se, pored kulturnih karakteristika koje zadobijaju status „objektivnih belega“ (jezik, vera, običaji, pigmentacija), *etni-ja* određuje bez pozivanja na primordijalistički shvaćene prirodno-biološko osobine kao, na primer, u slučaju određenja „rase“: „*Etnije se ne konstituišu posredstvom fizičkog porekla*, nego posredstvom *osećanja* kontinuiteta, zajedničkog pamćenja i kolektivne sudbine, tj. na osnovu kulturne srodnosti otelotvorene u mitovima, sećanjima, simbolima i vrednostima koje zadržava data kulturna jedinica ljudske populacije“ (Smit, 1998:52, kurziv – M. S.). Upravo ovi kulturno-simbolički sadržaji, ako se posmatraju u dužoj vremenskoj perspektivi (*la long durée*), nadilaze dihotomiju „pred-moderno“ – „moderno“ i predstavljaju zajedničke, konstitutivne elemente kako *etnije*, tako i *nacije*.³⁶ To je očito iz Smitove definicije „nacije“ kao „imenovane ljudske populacije sa zajedničkom istorijskom teritorijom, zajedničkim mitovima i istorijskim sećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zajedničkim pravima i dužnostima svih podanika“ (Smit, 1998: 30). Ono što je zajedničko etniji i naciji u ovim definicijama je vlastito ime i niz „konstitutivnih mitova“ poput onih o poreklu i istorijskoj sudbini, te

³⁵ Navedenu definiciju Smit varira i delimično različito akcentuje u brojnim radovima – od prve definicije u *Teorijama nacionalizma* (1971) gde, pored osećanja grupne pripadnosti, odnosa prema drugim grupama, kulturne diferencije i teritorijalne mobilnosti, uključuje i „objektivističku“ karakteristiku „veličine“ (*large size* u odnosu na ‘pleme’ – vid. Smith, 1971: 189), do kasnijeg naglašavanja „kulturno-istorijskih“ ili „simboličkih“ atributa *etnije* (vid. Smit, 1998: 40-43). Jedna novija definicija u osnovi ponavlja navedenu iz 1986. godine, uz mala preciziranja: „Etnička zajednica (ili etnija) je imenovana jedinica populacije sa mitovima o zajedničkim precima i istorijskim pamćenjem, sa elementima zajedničke kulture, vezom sa istorijskom teritorijom, kao i izvesnom merom solidarnosti, makar među elitama“ (Smith, 2001: 19).

³⁶ „Bilo koji kontinuitet između *etnije* i *nacije*, uz postojanje mnogih ekonomskih i političkih rezova između pre-modernih i modernih kulturnih identiteta na jednoj istoj teritoriji, mora biti lociran u kulturno-simboličkim sferama“ (Smith, 2004: 196)

postojanje zajedničkih simbola i vere u jedinstvenu kulturu. Ovo „zajedničko jezgro“ uključuje i odnos prema „domovini“, ali za konstituciju „nacije“ je presudno faktičko posedovanje ograničene teritorije i upravljanje njome, dok domovina za „etniju“ ima, pre svega, simbolički smisao „svetog mesta“ čiji svetovni status nije u prvom planu.³⁷ Stoga, iako „državu“ kao politički i pravni koncept moramo razlikovati od „nacije“ koja je tip ljudske zajednice, možemo zaključiti da, za razliku od etnije, u pojmovnom određenju „nacije“ upravo ovaj teritorijalni aspekt naciju povezuje sa državom. Ali, ova veza se još snažnije ispoljava u navedenim karakteristikama „nacije“ koje – poput zajedničkog ekonomskog života, političko-pravnog statusa svih njenih pripadnika, kao i zajedničke masovne, javne kulture – služe Smitu kao demarkacione linije modernih nacija i predmodernih etnija.³⁸ Bez državne pravno-političke centralizacije,³⁹ kao i kulturne koordinacije kojom se, prevashodno putem obrazovnog sistema, stvara javna kultura, te kapitalističkog tržišta koje ujedinjuje društvene klase u jednu zajednicu, etnija ne može biti transformisana u naciju. Ovi bitni formativni činiooci procesa izgradnje nacije (*nation-building*) na koje se, različito ih naglašavajući, pozivaju i „modernisti“, ipak ne mogu umanjiti suštinsku važnost „etničkog

³⁷ „Privrženost određenim teritorijalnim deonicama, kao i nekim mestima na njima, ima mitsko i subjektivno svojstvo. Ta privrženost datoj zemlji i povezanost s njom, a ne nastanjenost na njoj ili njeno posedovanje, jeste ono što je važno za etničku identifikaciju“ (Smit, 1998:42-43).

³⁸ Iz potpunog spiska elemenata razlike između etnije i nacije (teritorijalnost, ekonomsko-privredni život, jedinstvena jurisdikcija, javna kultura) Smit na nekim mestima izostavlja zajedničku ekonomiju: „Važno je naglasiti da predmoderne etnije nisu nacije... Njima generalno nedostaje ograničena teritorija koju zauzimaju njeni članovi, jednaka zakonska prava i dužnosti za sve članove, kao i opšta, masovna kultura“ (Smith, 1996a). „Nacija kao zajednica se razlikuje od one koju predstavlja *etni-ja*, posebno u pogledu zauzimanja domovine, razvoja distinktivne javne kulture i standadizovanja zakona i običaja sa zajedničkim pravima i dužnostima za članove istorijske kulturne zajednice“ (Smith, 2004: 197).

³⁹ Po Smitu, članovi nacije, za razliku od etnije, imaju „zajednička prava i dužnosti“ ili „građanska prava (*citizenship rights*) koja važe za sve, što implicira postojanje jedinstvenog pravnog sistema (države). Važno je napomenuti da to ne znači *jednaka prava za sve*, jer u tom slučaju, npr. engleska „nacija“ ne bi uključivala žene do početka XX veka kada su one izjednačene sa muškarcima u pravima i dužnostima! Drugim rečima, postojanje pravnog sistema koji obuhvata sve članove zajednice je konstitutivno za „naciju“, a ne njegovo sadržinsko određenje (jednakost prava). Kritički argument koji ne uvažava ovu distinkciju formulisan je u: Uzelac, 2003: 131.

supstrata“ sa čijom kulturno-simboličkom sadržinom počinje čitav proces: „Ono što etnije zaista imaju i što, mada selektivno, ostavljaju u nasleđe modernim nacijama je fond mitova, simbola, vrednosti i zajedničkih uspomena, neki posebni običaji i tradicije, najopštija lokacija i, ponekad, vlastito ime. *Bez tih zajedničkih uspomena i tradicija, mitova i simbola, osnova za stvaranje nacije je slaba, a zadatak je herkulski*“ (Smith, 1996a). Drugim rečima, Smit nasuprot Gelneru smatra da socijalno-politički, ekonomski i kulturni procesi modernizacije sami po sebi nisu dovoljni za stvaranje nacije, te da čitav proces ne može biti shvaćen bez fokusiranja na njegovu nužnu pretpostavku – etničku zajednicu i njen kulturno-simbolički sadržaj.

Jedna od posledica Smitovog skiciranog *etno-simboličkog pristupa*⁴⁰ je zalaganje za napuštanje opštih teorija nacija i nacionalizma u korist empirijskih proučavanja procesa formiranja nacija. Stoga on odbacuje Gelnerove pretenzije na formulaciju jedne „euklidske teorije“: „To me vodi možda najfundamentalnijoj razlici između mog i Gelnerovog pristupa. Za Ernesta je moguće i poželjno imati opštu teoriju nacionalizma, onu koja se izvodi iz postulata moderniteta. *Po meni, nikakva tako generalna teorija nije moguća....* Smatram da su razlike između nacionalizama u zavisnosti od različitih perioda i kontinenta tako velike da bi se obuhvatile jednom euklidskom teorijom“ (Smith, 1996a).⁴¹ Ova istorijsko-empirijska raznovrsnost „nacionalizma“ kao ideologije i pokreta uslovljava formulisanje jedne definicije nacionalizma u kojoj se on određuje pomoću njegovih najopštijih ciljeva – kao ideološki pokret za ostvarenje i unapređenje *autonomije, jedinstva i identiteta* pretpostavljenih ili stvarnih „nacija“. Ostvarenje ovih ciljeva poduprto je skupom uverenja ili *nacionalističkom doktrinom* koja u svom jezgru sadrži četiri osnovna postulata: (1) svet je podeljen na nacije od kojih svaka ima svoju individualnost, istoriju i sudbinu; (2) nacija je jedini izvor

⁴⁰ „Za početak, to je pristup ili perspektiva, ne teorija. Sumnjam da smo u poziciji da već ponudimo *teoriju* o tako protejskom i mnogostranom fenomenu kao što su etnije, nacije i nacionalizmi, osim na veoma uopštenom nivou“ (Smith, 1996: 40).

⁴¹ Sličan stav formuliše Dž. Hol: „Nije moguća jedna, univerzalna teorija nacionalizma. Kao što je istorijski materijal različit, tako i to moraju biti i naši koncepti“. Ali, on odmah dodaje: „To ne znači da sugerišem zaokret od univerzalizma ka potpunom partikularizmu, od opšte teorije ka nacionalnim istorijama. Naprotiv, središnji teren može biti obrađen opisivanjem različitih idealnih tipova nacionalizma, karakterističnom logikom i socijalnom osnovom svakog od njih...“ (Hall, 1995: 8).

političke moći i objekt primarne lojalnosti; (3) pripadnost naciji je uslov čovekove slobode; (4) mir i pravda u svetu su mogućí jedino ako su nacije slobodne i bezbedne (vid. Smit, 1998: 119).⁴² Razumevanje i tumačenje nacionalističkih ciljeva moguće je samo kontekstualno-istorijski,⁴³ a poslednji od njih – očuvanje i unapređenje „nacionalnog identiteta“ – direktno je povezan sa kulturno-simboličkim kompleksom koji povezuje etnije i nacije. Stoga, uprkos tome što je „nacionalizam“ kao politički pokret moderni, evropski fenomen, on se istovremeno čvrsto oslanja na jednu vrstu „političke arheologije“ koja u etničkoj prošlosti nalazi osnovni „rezervoar“ simboličkog materijala iz koga crpi svoju snagu: „Dok elementi nacionalizma kao ideološkog pokreta za postizanje i očuvanje autonomije, jedinstva i identiteta neke ljudske populacije, za koju neki od njenih članova smatraju da konstituiše stvarnu ili potencijalnu naciju, mogu biti praćeni unazad do pre-modernih i klasičnih izvora, njegovo traganje za autentičnošću i vera u narodni suverenitet su proizvodi moderne Evrope odakle su prošireni na druge delove sveta“ (Smith, 2004: 198). Nacionalizam u Smitovom tumačenju je poput boga Janusa – njegovo lice okrenuto prošlosti važno je kao i ono koje gleda u budućnost, pa se njegov uspeh ne može objasniti samo nužnošću stvaranja homogene kulture putem obrazovnog sistema u uslovima industrijalizacije.⁴⁴ Zato, kao i „nacija“, moderni politički nacionalizam „ne može biti shvaćen bez reference na ranije etničke veze i sećanja, u nekim slučajevima i pred-moderne identitete i zajednice“, a

⁴² U knjizi *Mith and Memories of the Nation* (Oxford, 1999), Smit ovim postulatima dodaje još jedan – „Da bi ostvarile sebe, nacije moraju biti autonomne“ (Cit. prema: Uzelac, 2003: 133).

⁴³ „Poput kameleona, nacionalizam dobija boju prema svom kontekstu. Podložan beskrajnoj manipulaciji, taj nadasve podatljiví splet verovanja, sentimenta i simbola, može se razumeti jedino u svakom specifičnom primeru; nacionalizam uopšte samo je bekstvo lenjog istoričara od mučnog zadatka koji se sastoji u objašnjavanju uticaja ove ili one konkretne nacionalističke ideje, argumenta ili sentimenta u njihovom veoma specifičnom kontekstu“ (Smit, 1998: 128).

⁴⁴ „Trebali li mi da verujemo kako su u okviru jedne generacije seljaci postali francuski patrioti jednostavno samo zato što su bili podvrgnuti opštem obrazovnom programu i školskom sistemu, te da su zato masovno bili spremni da umru za *la patrie en danger*? Da li je žrtvovanje za domovinu zaista odbrana od strane obrazovanja održavane visoke kulture?... Potpuno je istina da moderni građani ulažu mnogo vremena i napora u svoje obrazovanje. Ali, to samo po sebi ne može objasniti često snažnu privrženost i strast prema naciji koja karakteriše tako mnogo ljudi u svim delovima sveta“ (Smith, 1998: 38-39).

etno-simbolički pristup nam „može pomoći da razumemo zašto nacionalizam često ima tako široku narodnu podršku“, tj. zašto nacionalistička agitacija inteligencije nailazi na odjek u „masama“ (Smith, 1996: 40-41).

Ako prihvatimo Smitovu tvrdnju da su nacionalizmi i nacije, uprkos svojoj modernosti, ukorenjeni u (etničkoj) prošlosti, te da je nastanak nacija, za razliku od „euklidske slike“, jednačina sa više promenljivih (konkretne istorijske okolnosti, karakter ključnih „konstitutivnih mitova“, kulturna simbolika, socijalni sastav i uloge lokalnih elita...), u iskušenju smo da napustimo svaki pokušaj formulisanja opšte teorije *nation-building*-a ili pravljenja tipologije nacionalizama. Smitov prigovor Gelnerovoj teoriji da nam ona ne može odgovoriti na pitanje koja će nacija (od mnoštva potencijalnih) zaista nastati i zašto će imati specifične karakteristike i razvojni put (vid. Smith, 1996a), može biti upućen i samom Smitu. Naime, da bi teorija nacija i nacionalizma imala ovu „prognostičku“ funkciju, lista elemenata koji konstituišu „naciju“ bi morala biti potpuna i primenljiva u svim slučajevima bez izuzetaka, a model nastanka nacija bi morao počivati na identifikovanju apstraktnih, obuhvatnih zakona koji bi delovali „gvozdenom nužnošću“. Formulisanje skupa *apriornih* elemenata konstituisanja nacija i pravila njihovog nastanka je preambiciozan i nerešiv zadatak – ono što je moguće je pre *aposteriorno* razumevanje postojećih slučajeva. Ova aposteriorna perspektiva upravo i karakteriše glavni tok teorijskih rasprava o nacijama i nacionalizmu koji je, kao u slučaju Gelnera i Smita, fokusiran na prošlost, tj. na objašnjenje istorije procesa nastanka nacija, a ne na prognoziranje ishoda tekućih ili budućih slučajeva *nation-building*-a. U tom pogledu, ono što razlikuje Gelnera i Smita je, pre svega, granica do koje se daleko ide u prošlost: dok se Gelner zaustavlja na početku procesa modernizacije, Smit u pred-modernoj prošlosti ljudskih zajednica nalazi suštinski važne elemente nastanka nacija. Time se, u Smitovom slučaju, istraživačko težište sa „nacije“ prenosi na „etniju“, pa se problem tipologije nacija i nacionalizma rešava uz pomoć formulisanja prethodne teorije etnija i etniciteta. Ne ulazeći ovde u detaljniju eksplikaciju Smitove tipologije etnija, niti istorijsko objašnjenje nastanka „dominantnih etnija“ koje postaju „etnička jezgra“ modernih nacija, kratko ću se osvrnuti na njegovo trasiranje „puteva stvaranja nacija“ koje se, bez obzira na kritiku

Gelnerovog modernizma, ne razlikuje mnogo od već izloženog diferenciranja „vremenskih zona“ evropskog nacionalizma.

Putevi formiranja nacija (*nation formation*), u krajnjoj liniji, zavise od etničkog polazištima tog procesa – *različiti tipovi etnija* su osnova za divergentne procese nastanka nacija i njegove različite konačne rezultate. Smit razlikuje dva osnovna ideal-tipa etničkih zajednica – (1) lateralno-aristokratski; (2) vertikalno-demotski – kojima, kasnije, pridodaje i (3) imigrantski.⁴⁵ Prvi tip u mnogome odgovara opisu horizontalne više klase u predmodernim društvima koju daje Gelner, s tom razlikom što Smit ističe da aristokratija i sveštenstvo, (često uz birokrate, vojne zvaničnike i bogate trgovce) u agrarnim društvima predstavljaju *etniju* koja se odlikuje posebnim identitetom, mitovima o poreklu, duhom zajedništva, kulturom, kao i drugim neophodnim elementima konstitucije etničke zajednice. Osim što je po svom sastavu „aristokratska“ (ograničena na više slojeve), ovaj tip etnije Smit naziva „lateralnim“ jer geografski raširena vezama sa susjednim sličnim slojevima: „Usled toga su joj granice bile karakteristično ‘iskrzane’, ali joj je nedostajala društvena dubina, a izrazito osećanje zajedničkog etniciteta bilo je kod nje skopčano s *esprit de corps*, koji je posedovala kao sloj visokog statusa i kao vladajuća klasa“ (Smit, 1998: 88). Nasuprot ovom tipu, drugi je znatno kompaktniji i obuhvata šire, narodne slojeve, te poseduje „vertikalnu dubinu“. U osnovi, ovaj tip etnije je sličan Gelnerovim zajednicama „divljih kultura“ koje su, kod Smita, znatno šire i obuhvataju različite socijalne slojeve čiji kulturni identitet obično počiva na spoljašnjoj ugroženosti. Snaga zajedničkog porekla, nasleđa i tradicije je u ovim vertikalnim etnijama mnogo jača nego u horizontalnim, a pošto su najčešće u pitanju „podaničke zajednice“, njihova homogenost je usled pritiska „tuđina“ dovoljna za zanemarivanje unutrašnje slojne diferencijacije, tj. za njihov „narodni“ (demotički) karakter. Iako Smit

⁴⁵ Prva dva tipa su tipa su detaljno analizirana u *Ethnic Origins of Nation*, dok je treći Smit uveo kasnije u nameri da objasni distinktivne osobine „imigrantskih nacija“ – SAD, Kanade i Australije. Imigrantski tip etnije je skup različitih etničkih fragmenata koji je ujedinjen providencijalističkim nacionalizmom „novog sveta“. Kulturne različitosti imigrantskih skupina uticale su na ‘pluralnu’ koncepciju nacije koja prihvata, pa i slavi, etničke i kulturne različitosti u okviru natkriljujućeg političkog, zakonskog i lingvističkog identiteta (vid. Smith, 1998: 194). Zbog specifičnosti imigrantskih nacija, u ovom radu one su ostavljene po strani, tj. komentarisana su samo prva dva tipa etnija i na njima zasnovani procesi stvaranja različitih tipova nacija.

daje više istorijskih ilustracija za ove dve grupe etnija, treba imati u vidu da je reč o „ideal-tipskim“ konstrukcijama koje u čistom vidu ne postoje u stvarnosti, te da su razlike između njih namerno naglašene, kao što su i razlike unutar svakog od tipova smanjene. Ali, ova tipologija etničkih zajednica je, sama po sebi, manje važna od sledećeg Smitovog koraka koji se sastoji u rekonstrukciji puteva nastanka nacija koji, kao od svog ishodišta, polaze od navedenih tipova etnija. Najkraće rečeno, različiti tipovi početnih etnija uslovljavaju puteve nastanka nacija: „Kao što smo mogli razlikovati lateralno-aristokratske od vertikalno-demotskih i imigrantskih *etnija*, tako možemo ocrtati razvitak nacija kroz procese: (a) birokratske inkorporacije drugih klasa i regiona od strane više klase etničke države; (b) vernakularne mobilizacije od strane inteligencije koja se vraća u prošlost u nameri da ponovno otkrije zajedničke korene, i (c) pionirskog naseljavanja od strane etničkih fragmenata povezanih sa providencijalističkom sudbinom“ (Smith, 2004: 197-8). Ako opet ostavimo po strani treći (imigrantski) slučaj, onda u prvom imamo transformaciju „lateralno-aristokratske etnije“ zapadnih dinastičkih država u *prve nacije* koje nastaju administrativnom centralizacijom, ekonomskim razvojem i kulturnom koordinacijom,⁴⁶ dok u drugom slučaju imamo vremenski kasniji (nemački i istočno-evropski) put preobražaja vertikalne etnije u naciju, proces kome odlučujuću ulogu ima inteligencija koja se poziva na „narod“ i etničku prošlost da bi dostigla svoj cilj – stvaranje nacionalne države.⁴⁷ Kao rezultat, uprkos Smitovoj kritici Gelnera, na kraju izranjaju dva „ideal-tipa“ nacija koja su veoma slična Gelnerovom razlikovanju nacija u „zapadnoj“ i „istočnoj“ vremenskoj zoni – *nacija kao teritorijalna zajednica građana* obuhvaćenih jedinstvenim zakonima i *nacija kao zajednica definisana*

⁴⁶ „Posredstvom te tri revolucije – administrativne, ekonomske i kulturne – birokratska država je periferne regije i njihove etnije, srednje i niže klase inkorporirala u dominantnu laterarnu etničku kulturu. Stvaranje svetovnih, masovnih nacija bilo je u krajnjoj liniji ishod energičnog programa političke socijalizacije putem javnog, masovnog obrazovanja. No tom programu daleko su prethodili postupnije širenje aristokratske etničke kulture i njen preobražaj u stvarnije nacionalnu kulturu: kulturu koja je bila ne samo etnička nego i građanska, uz to društveno uključiva, u skladu sa proširivanjem građanskih i zakonskih prava na veće delove kraljevine“ (Smit, 1998: 100).

⁴⁷ „U tome je, dakle, glavni zadatak etničke inteligencije: mobilisati ranije pasivnu zajednicu da oblikuje naciju oko nove vernakularne istorijske kulture koju je ta inteligencija ponovo otkrila“ (Smit, 1998: 105)

etničkim *poreklom njenih pripadnika*. Ovim tipovima „nacija“ korepondiraju tipovi „nacionalizma“: prvi je „teritorijalni“, fokusiran na boravište, zakonsku zajednicu, državljanstvo i građansku kulturu, dok drugi više „etnički“ jer naglašava genealoške veze, vernakularnu kulturu, nativističku istoriju i narodnu mobilizaciju (vid. Smith, 2004: 198). U ovoj podeli, kao i kod Gelnera, lako se uočava uticaj Konove podele na racionalni „zapadnjački“ i organski, „istočni“ nacionalizam,⁴⁸ mada Smit ukazuje na opreznost u korišćenju geopolitičkih oznaka (jer se oba tipa mogu naći i na „Istoku“ i na „Zapadu“), te ističe: „U praksi, čisti tipovi su retki, a u datim slučajevima ti tipovi se u znatnoj meri preklapaju i često, tokom procesa stvaranja nacija i nakon toga, smenjuju jedan drugog“ (Smith, 2004: 198). Ali, uprkos ovoj ogradi, Smit eksplicitno nastavlja dugu tradiciju izrade bipolarnih tipologija „građanskih“ i „etničkih“ nacija, te razlikovanja „građanskog“ i „etničkog“ nacionalizma. Pošto toj tradiciji, kako je pokazano, pripada i Gelner, može se postaviti pitanje u čemu je razlika između njih dvojice? Na osnovu izloženih shvatanja ove dvojice autora, nameće se odgovor po kome Smit tezu o *etničkom poreklu nacija* proširuje na *svaki tip* nacije i nacionalizma, dok Gelner etnicitet uopšte ne smatra bitnim za razumevanje sveta nacija. Drugim rečima, uprkos tome što se u velikoj meri slažu u pogledu tipologije nacija i nacionalizama, Gelner i Smit se primarno razilaze u pogledu njihove *genealogije*. S druge strane, nezavisno od Gelnera, tumačenje koje u Smitovoj tipologiji vidi uobičajeno i pojednostavljeno suprotstavljanje „etničkog“ i „građanskog“ nacionalizma, potpuno gubi iz vida da je za Smita nastanak i razvoj „građanske nacije“ neshvatljiv bez etničke osnove i etničkih „konstitutivnih mitova“, u istoj meri kao i u slučaju nastanka i razvoja „etno-nacionalizma“: „Jer, kada se bolje pogleda, ispostavlja se da su i nacionalizmi koji su u najvećoj meri ‘građanski’ i ‘politički’, takođe i ‘etnički’ i ‘jezički’ – to je, svakako, slučaj sa francuskim nacionalizmom tokom Revolucije, da ne pominjemo kasnije, sa njegovim pozivanjem na ‘*nos ancêtres les Gaulois*’ i jedinstveni francuski narod, te njegovim gušenjem regionalnih jezika u korist pariskog francuskog“ (Smith, 1998: 126).

⁴⁸ Smit to ne skriva: „Uprkos tim kritikama, Konovo filozofsko razlikovanje racionalnije i organskije verzije nacionalističke ideologije ostaje ispravno i korisno. Ono je implicirano u razlici koju sam povukao između ‘zapadnog’ građansko-teritorijalnog i ‘istočnog’ etničko-genealoškog modela nacije“ (Smit, 1998: 131).

Diskusija Gelnera i Smita u Vorviku je vođena u formi spora oko odgovora na pitanje: Imaju li nacije pupak, ili ne? Pozicije koje su artikulisane u ovom sporu bile su polemički zaoštrene: niti je Gelner verovao da su nacije plod modernosti koja zaista nema *nikakve veze* sa predmodernom prošlošću, niti je Smit zastupao perenijalističku tezu da *nacije oduvek postoje*, kao ni *primordijalističko* stanovište po kome su nacije izvorni, nepromenljivi entiteti.⁴⁹ Ali, u polemičkom žaru obojica su bili skloni da stanovište oponenta interpretiraju tako da sebi olakšaju formulisanje kritičkih primedbi. Jer, u krajnjoj liniji, i Gelner i Smit su se slagali da *nacije imaju pupak*, mada su različito ocenjivali njegovu važnost. Kao što smo videli, po Gelneru, kao i u životu čoveka, pupak nakon trenutka rođenja nema nikakvu bitnu funkciju,⁵⁰ dok za Smita „pupčana vrpca“ koja povezuje stare etnije i moderne nacije zbog transfera „etno-simboličkog“ sadržaja ostaje presudno važna za naše razumevanje rođenja, ali i kasnijeg života „nacija“. U osnovi, Smit je svoj etno-simbolički pristup formulisao *iznutra* revidirajući polaznu (gelnerovsku) „modernističku paradigmu“, a ne njenim odbacivanjem „spolja“ (vid. Smith, 1998: 202). Takođe, on je odustao od Gelnerove pretenzije na formulisanje opšte teorije nacije i nacionalizma, ograničavajući se na artikulisanje „pristupa“ ili „perspektive“ koja *dopunjuje* modernističko stanovište.⁵¹ O plodnosti te „dopune“ može se, po mom

⁴⁹ Kako to efektno ističe Brubejker, primordijalizam je „davno-mrtvi konj koga pisci o etnicitetu i nacionalizmu nastavljaju da podbadaju“. Jer, prema njemu: „Nema ozbiljnog naučnika koji će danas zastupati stanovište koje se poput strašila obično pripisuje primordijalistima... Svi se slažu s tim da su nacije istorijski konstrukti, mada postoje neslaganja oko relativne težine koju u tom procesu imaju predmoderne tradicije i promene svojstvene moderni, drevna sećanja i novija pokretljivost, ‘autentično’ i ‘veštačko’ osećanje pripadnosti grupi“ (Brubaker, 1996: 15).

⁵⁰ „Moj glavni argument za modernizam koji se trudim da istaknem u ovoj debati je da su u celini etničke, kulturne nacionalne zajednice koje su tako važno Smitu, pre nalik na pupak... Neke nacije ga imaju, neke ne. Drugim rečima, to nije suštinski važno“ (Gellner, 1995: 32).

⁵¹ „Nemam teoriju, mada bih voleo da je imam jer mislim da je obuhvatna teorija, u principu, poželjna. Ali, ja je nemam, delimično zato što je predmet proučavanja zagonetan i raznolik, a delimično zato da drugi autori u svojim teorijama odgovaraju samo na neka od pitanja koja proučavanje nacionalizma nameće, dok druga izostavljaju.... Ono što imam je ograničenija *perspektiva ili pristup koji dopunjuje*

mišljenju, suditi tek nakon njenog „testiranja“ na empirijsko-istorijskom materijalu, tj. nakon njenog korišćenja u konkretnim analizama nastanka pojedinih nacija i nacionalizma. Ako nam se u slučajevima poput „balkanskih nacionalizama“, Gelnerova opšta teorija modernizacije čini teško potkrepljiva istorijskim svedočanstvima, možda će nam se upravo etno-simbolički pristup pokazati kao plodniji? U svakom slučaju, kao istraživački program, a ne opšta teorija nacija i nacionalizma, etno-simbolički pristup nam otvara široko područje u kome na osnovu poznavanja „dugog trajanja“ etničkih veza i sentimenta, mitova, simbola i vrednosti neke zajednice možemo bolje razumeti i njen, ipak, *moderni* nacionalni oblik. Stoga, teško se može prihvatiti ocena po kojoj je „etno-simbolizam više pokušaj da se oživi nacionalizam nego da se on objasni“, te da su „etno-simbolisti najnoviji romantičari koji pate od dubokog osećaja nostalgije“ (Özkirimli, 2003: 340). Oštrina ove kritike etno-simbolizma koja je formulisana oslanjanjem na savremene postmodernističke pristupe naciji i nacionalizmu ukazuje da središte spora između (post)modernističkog i etno-simboličkog stanovišta više nije prevashodno pitanje *nastanaka* i *prošlosti* „nacija“ i „nacionalizma“, već njihova *budućnost*. Teza o „kraju nacije“ sadržana je u osnovama modernističke paradigme, a različiti „postmoderni pristupi“ samo je zaoštavaju objavljujući da je faktički na delu izlazak iz Moderne koji za posledicu, između ostalog, ima i ulazak u novo, „post-nacionalno doba“. Stoga su tekuće diskusije manje usmerene na „pupak“ kao problem genealogije nacija, a više na (ne)ogućnost dekonstrukcije „nacije“. Drugim rečima, ako se poslužimo jednom botaničkom analogijom (vid. Özkirimli, 2003), u središtu tekućih diskusija je danas više pitanje da li je „nacija“ poput luka ili artičoke, nego ima li pupak ili ne. Jer, ako je „nacija“ poput luka, onda se ona može, sloj po sloj, potpuno „dekonstruisati“, kao što nakon ljuštenja luka, na kraju ne ostaje ništa čvrsto. Nasuprot tome, kada odvojimo i pojedemo listove artičoke, ostaje nam njeno čvrsto jezgro ili „srce“ u kome se novi slojevi više ne mogu odvajati. Ako je „nacija“ poput artičoke, onda, nasuprot raširenim predstavama o „kraju nacije“, njeno tvrdo „jezgro“ koje Smit nalazi i identifikuje u etno-simboličkoj prošlosti, neće izgubiti na značaju ni u budućnosti.

modernizam, te takođe pokriva samo neke aspekte ovog protejskog predmeta“ (Smith, 2003: 359)

Ali, ako se vratimo početno formulisanoj perspektivi – onda nezavisno od tekućeg spora o postnacionalizmu – možemo zaključiti da etno-simbolički pristup genealogiji nacija ima veće heurističke kapacitete od modernističke paradigme, bar kada je u pitanju problem nastanka „perifernih nacija“ i razumevanja dinamike njihovih nacionalizama. Naravno, to ne znači da bavljenje etno-simboličkim sadržajem prošlosti nije oslobođeno pristrasnosti koja se hrani ili težnjom za afirmacijom jedinstva, autonomije i identiteta sopstvene nacije, ili dekonstruktivističkim žarom izvedenim iz uverenja o početku post-nacionalne epohe. Jer, kao i uvek kada govorimo o prošlosti, i u slučaju nastanka nacija, to činimo iz sadašnjosti i anticipirane budućnosti.

Bibliografija

- Brubaker, Rogers. (1996), *Nationalism reframed: Nationalism and the national question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brubaker, Rogers. (1998), „Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism“, in: John Hall (Ed.), *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge, UK, 1998. pp. 272-306.
- Dungaciu, Dan. (1999), „East and West and the ‘Mirror of Nature’. Nationalism in West and East Europe – Essentially Different? In: *A Decade of Transformation*, IWM Junior Visiting Fellows Conferences, Vol. 8: Vienna.
- Gellner, Ernest. (1995), „Adam’s Navel: ‘Primordialists’ versus ‘Modernists’“, in: Edward Mortimer (ed), *People, Nation and State. The Meaning of Ethnicity and Nationalism*, London: I. B. Tauris Publishers, pp. 31-35.
- Gellner, Ernest. (1996), „The Coming of Nationalism and its Interpretation: The Myths of Nation and Class“, in: Gopal Balakrishnan, (ed.), *Mapping the Nation*, London: Verso, pp. 98-145.
- Gellner, Ernest. (1997), *Nationalism*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Gellner, Ernest. (2001), *Uvijeti slobode. Civilno društvo i njegovi suparnici*, Zagreb: Politička kultura (prevod na hrvatski M. Paić Jurinić)
- Gellner, Ernest. (2002) *Encounters with Nationalism*, Blackwell Publishers (paperback edition)

- Gelner, Ernest. (1997), *Nacije i nacionalizam*, Novi Sad: Matica srpska (prevod sa engleskog, M. Bogdanovski)
- Guibernau, M. and Hutchinson, J. (2004), „History and National Destiny“, *Nations and Nationalism*, Vol. 10, No. 1-2, pp. 1-8.
- Hall, John. (1995), „Nationalisms, classified and explained“, in: Sukumar Periwai (ed), *Notions of Nationalism*, Budapest: CEU Press, 1995, pp. 8-33
- Hroch, Miroslav. (1985), *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge: Cambridge University Press
- Hroch, Miroslav. (1998), „Real and constructed: the nature of the nation“, in: John A. Hall (ed), *The State of the Nation, Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 91-106.
- Hutchinson, John. (2004), „Myth against myth: the nation as ethnic overlay“, *Nations and Nationalism*, Vol. 10, No. 1-2, pp. 109-123.
- Kitromilides, Pashalis. (1994), *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy: Studies in the Culture and Political Thought of South-eastern Europe*, Aldershot: Variorum
- Mortimer, Edward (ed), (1999), *People, Nation and State. The Meaning of Ethnicity and Nationalism*, London: I. B. Tauris Publishers
- O’Leary, Brendan. (1998), “Ernest Gellner’s diagnoses of nationalism: a critical overview, or, what is living and what is dead in Ernest Gellner’s philosophy of nationalism?” in: John A. Hall (ed.), *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 40–88.
- Smit, Antoni. (1998), *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XX vek (prevod s engleskog, S. Đorđević)
- Smith, Anthony. (1971), *Theories of Nationalism*, London: Duckworth
- Smith, Anthony. (1986), *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell
- Smith, Anthony. (1995). „Gastronomy or Geology? The role of nationalism in the reconstruction of nations“, *Nations and Nationalism*, Vol. 1, No. 1, pp. 3-23.
- Smith, Anthony. (1996). „Nations and their pasts“, *The Warwick Debates*, (Internet izdanje: <http://www.lse.ac.uk/collections/gellner/Warwick.html>), [Isto, pod naslovom: „The Nation: Real or Imagined?“ in: Mortimer, (ed), 1999: 36-42].
- Smith, Anthony. (1996a). „Memory and modernity: reflections on Ernest Gellner’s theory of nationalism“, *The Ernest Gellner Memorial*

- Lecture*, (London School of Economics and Political Science), March, 1996 (internet dokument, URL: <http://members.tripod.com/GellnerPage/SmithLec.html>.)
- Smith, Anthony. (1998), *Nationalism and Modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, London and New York: Routledge
- Smith, Anthony. (2001), „Nation in history“, in: *Understanding Nationalism*, M. Guibernau and J. Hutchinson (eds.), Oxford: Polity Press, pp. 9-32.
- Smith, Anthony. (2003), „The poverty of anti-nationalist modernism“, *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 3, pp. 339-355.
- Smith, Anthony. (2004), „History and national destiny: responses and clarifications“, *Nations and Nationalism*, Vol. 10, No. 1-2, pp. 195-209.
- Uzelac, Gordana. (2003), „Kad nastaje nacija? Konstitutivni elementi i procesi na primeru Hrvatske“, *Reč*, No. 70, Beograd: Samizdat B92, str. 127-146 (prevod s engleskog).
- Veler, Hans-Urlih. (2002), *Nacionalizam. Istorija – forme – posledice*, Novi Sad: Svetovi (prev. sa nemačkog)
- Verdery, Katherine. (1996) „Whither ‘Nation’ and ‘Nationalism’?“, In: Gopal Balakrishnan, (ed.), *Mapping the Nation*, London: Verso, pp. 226-234.
- Vujačić, Veljko. (2001), „Sociology of Nationalism“, *Encyclopedia of Nationalism. Fundamental Themes*, Vol. 1; San Diego: Academic Press, pp. 693-718.
- Özkirimli, Umut. (2003), „The nation as an artichoke? A critique of ethno-symbolist interpretations of nationalism“, *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 3, pp. 339-355.

Milan Subotić

DO NATIONS HAVE NAVELS?

Gellner and Smith on the Emergence of Nations

Summary

This paper interprets and analyzes the debate having taken place in 1995 between E. Gellner and A. Smith concerning the problem of the emergence of nations. This discussion is used as an example to show the basic general features of two approaches in theories of nationalism – the modernist and the ethnosymbolic ones. Pointing to the common assumptions shared by Gellner's and Smith's theories of nations (critique of primordialism and perennialism), the author interprets ethno-symbolism as a sort of internal self-criticism of the modernist standpoint. This polemic is therefore interpreted not as a debate between „creationist“ and „evolutionist“ solutions to the problem of the emergence of nations, but rather as a debate between two theoretical paradigms defining different research priorities in studying nations and nationalisms. From this perspective, the author concludes that the ethnosymbolic approach to the genealogy of nations has broader heuristic capacities than the modernist paradigm, at least when the emergence of „peripheral nations“ and the understanding of the dynamic of their nationalisms are concerned.

Key words: nations, nationalism, modernism, ethno-symbolism, primordialism, perennialism, modernization, history, myth.